

Filip Šimunjak

diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Ranonovovjekovna povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Mary Beard, *SPQR: Povijest starog Rima*, prev. Ivan Ott (Zagreb: Školska knjiga, 2017), 552 str.

Antička povijest polje je kojim se generacije istraživača i entuzijasta bave već više od dvije tisuće godina, ali i razdoblje povijesti o kojemu imamo vrlo malo pisanih podataka. Manjak pisanih tragova te nerijetka upitnost njihove točnosti zahtijevaju od istraživača vrsnost u kritici izvora, odlično poznavanje pomoćnih povijesnih znanosti i arheologije, ali i sposobnost tumačenja „nekonvencionalnih“ izvora dobrim poznavanjem disciplina kao što su povijest umjetnosti, sociologija i psihologija. Svi ti segmenti uspješno su objedinjeni u knjizi *SPQR* (prvi put objavljena 2016. godine na engleskom jeziku) Mary Beard, profesorice antičke povijesti na Sveučilištu u Cambridgeu i jedne od vodećih stručnjaka za povijest Rima. Cilj knjige veoma je zahtjevan: pokušati rekonstruirati „zaboravljene“ fenomene i epizode rimske prošlosti („mali ljudi“, robovi, žene itd.), ponuditi neke nove i nekonvencionalne interpretacije povijesnih događaja drugačijim pristupom te općenito propitati mnogobrojne tvrdnje iz rimske povijesti koje se često uzimaju kao neupitno točne i „činjenične“.

Knjiga je, računajući predgovor i epilog, podijeljena na četrnaest poglavlja, koja kronološki prate razvoj Rima od sela do carstva, a jedina je iznimka prvo poglavlje (*Ciceronov zvjezdani trenutak*), u kojem autorica uvodi u knjigu događajima Katilinine urote. No već u sljedećem poglavlju vraća se na malo selo na brežuljku pored Tibera. S obzirom na to da je knjiga pisana više kao tematski nego kronološki pregled prošlosti Rima (iako njezina struktura na prvi pogled izgleda kao da je kronološki pregled) ovaj će se prikaz fokusirati na nekoliko ključnih problema kojima se autorica bavi, a koji mogu biti posebno zanimljivi za promišljanje i, nadamo se, dovoljno poticajni čitatelju da i on uzme knjigu u ruke. Prije svega riječ je o pitanju vjerodostojnosti izvora. Autorica nas odmah na početku knjige uvodi *in medias res* sukoba Cicerona i Katiline 63. g. pr. Kr., u vrijeme događaja koji danas znamo kao Katilininu urotu. Cijela je priča vrlo poznata, pa nije potrebno ulaziti u njezino prepričavanje. Važno je istaknuti da je Katilina u povijesti prikazivan kao propalica koja želi srušiti Republiku iz vlastitih tiranskih težnji ili zbog novca kako bi pokrio svoje kockarske dugove. Istovremeno je Ciceron prikazan kao veliki borac za slobodu i Republiku te kao čovjek pravih rimskih vrlina – „spasitelj Republike“. Problem takve slike jest što su je uvelike oblikovale upravo Ciceronove

riječi. Ciceronovi govori protiv Katiline postali su hvaljeni još u antici, a danas gotovo nema osobe koja nije čula čuvene riječi *Dokad ćeš, Katilina, iskušavati strpljivost našu?* ili pak još slavniji vapaj *O tempora! O mores!* Istovremeno ne postoji ni jedan preživjeli pisani trag koji bi nam poslužio kao svjedočanstvo druge strane priče. Po preživjelim Ciceronovim pismima znamo da je sanjao o ulasku u anale povijesti, vjerovao da je stvoren za nešto više i veće, za nešto posebno. Autorica ovdje otvara novu stranicu priče i iznosi zanimljivu ideju – je li moguće da je Ciceron prikazao urotu mnogo važnijom i većom već na njezinu početku kako bi kao konzul te godine ispaio heroj i spasitelj Republike? Što dalje slijedi, treba otkriti čitatelj. Svakako treba pohvaliti autoričin interdisciplinarni pristup pri traženju odgovora, tj. korištenje spoznaja arheologije, numizmatike, ali i psihologije te ekonomije. Uzmimo kao primjer ekonomsku sferu pristupa tom problemu. Budući da se svake godine zbog izbora novog konzula pravio novi kalup za kovanje, prema istrošenosti kalupa moguće je utvrditi količinu iskovanog novca, a time i uspješnost rimskog gospodarstva određene godine. Uspoređivanjem kovanog novca iz godine Ciceronova konzulovanja moguće je dobiti zanimljive spoznaje o ekonomskoj situaciji Republike, što baca novo svjetlo na interpretaciju Katiline i urotnika. Postavljaju se pitanja je li Katilina bio aristokrat kojeg su kockarski dugovi potaknuli na urotu ili je pak bio osiromašen uslijed događaja na koje nije mogao izravno utjecati te koliko je Ciceron „spasitelj Republike“, a koliko vješti orator koji je konstruirao priču kako bi sam sebi priskrbio slavu koju je toliko htio.

Drugi problem koji ističemo jest propitivanje istinitosti mitova, a njime se autorica ponajviše bavi u poglavljima *Na početku, Rimski kraljevi i Veliki skok naprijed*. Povjesničari već dugo raspravljaju o naravi mitova, a po svemu sudeći, još će dugo raspravljati. Pitaju se ima li u srži mita istine ili je potpuno izmišljen te je li mit više odraz prošlih vremena, nekakav „ostatak prošlih naracija“ koji se u jednom trenutku oblikovao i bio zapisan ili je situacija potpuno obrnuta, pa mit nastaje iz sadašnje perspektive i potrebe da se „izvor“ sadašnjeg stanja protumači ili pronade u prošlosti. Autoričin cilj nije iznijeti jasan stav, već potaknuti čitatelja na razmišljanje, otvarajući cijeli spektar mogućnosti koje bi ga trebale navesti da sam propita prošlost i njezino tumačenje. Primjerice pitanje legendarnih rimskih kraljeva otvoreno je i danas: njihova kronologija zapisana u djelima rimskih povjesničara sigurno je pogrešna i neprecizna, no ostaje pitanje koliko istine ima u tim pričama. Je li Rim stvarno osnovan 753. g. pr. Kr., jesu li njime vladali kraljevi i je li rimski narod (*populus*) istjerao kraljeve 509. g. pr. Kr. i osnovao republiku (*Res Publica*)? Tu je zanimljivo primijetiti kako je naše znanje prošlosti veoma krhko. Naime autorica ističe da je jedini dokaz o postojanju kraljeva osim pisanih izvora jedan epigrafski natpis (*Lapis niger*) otkriven na Forumu. Na tom se natpisu spominje *Recei*, stari oblik kasnijeg latinskog naziva za kralja (*rex*). Da taj jedan spomenik nije ostao sačuvan, povjesničari bi mogli odbaciti postojanje kraljeva i smatrati ga čistom legendom, stoga se nameće pitanje koliko je tvrdnji potpuno odbačeno jer nam o njima nisu ostali arheološki dokazi. Među legendarnim kraljevima spominju se i Etruščani, a takve su tvrdnje također propitivane u historiografiji. Tu autorica donosi zanimljivo zapažanje i pokazuje koliko je poznavanje arheologije, lingvistike i povijesti umjetnosti uz

povijest ključno za bavljenje rimskom poviješću. Malo je poznata činjenica, barem izvan kruga povjesničara antike, da je car Klaudije bio veliki ljubitelj etruščanske povijesti. Čak je napisao povijest Etruščana u 20 knjiga i rječnik etruščanskog jezika, no nažalost, ni jedno od tih djela nije preživjelo do danas. Za nas je ipak važno da je poznavao Etruščane i njihovu povijest kao malo koji Rimljanin. U jednom govoru u Senatu, raspravljajući o prošlosti Rima, priča o tome kako je Servije Tulije zauzeo Rim i navodi da je njegovo etruščansko ime bilo Mastarna. Autorica ovdje povezuje tu priču s arheologijom. Naime u blizini Vulce otkrivena je grobnica iz 4. st. pr. Kr, u kojoj se nalazi nekoliko likovnih prikaza velikih sukoba iz prošlosti, a na jednom od njih spominje se Mastarna te neki *Cnaeve Tarchunies* (Tarkvinije), ime koje će nositi dvojica od sedam legendarnih kraljeva. Prema Klaudiju Mastarna će kasnije, kada zavlada Rimom, uzeti ime Tarkvinije. Možemo li u tome vidjeti dokaz povijesnog postojanja etruščanskih kraljeva, povezujući priče iz 4. st. koje je netko smatrao dovoljno važnima da njima ukrasi grob s Klaudijevim poznavanjem povijesti Etruščana ili je pak ova tvrdnja prenategnuta, pitanje je koje ostaje otvoreno za razmišljanje.

Iako arheološki dokazi poput keramike pokazuju kontinuitet naseljivosti područja grada Rima još od oko 1000. g. pr. Kr, autorica ističe jednu zanimljivost: ostatci kuća na brdu Palatinu pomoću znanstvenih su analiza datirani u vrijeme između 750. i 700. g. pr. Kr., što je veoma blizu legendarnog 21. travnja 753. g., kada je Romul navodno postavio prvi kamen novoga grada. Slično je i s legendarnim rođenjem Republike 509. g. pr. Kr., iako je ona, sudeći po arheološkim dokazima paleži i uništavanja u tom periodu, bila puno turbulentnija i nasilnija nego što rimski povjesničari bilježe. Sve to moglo bi se smatrati prilogom tezi da u srži mita postoje neki stvarni prošli događaji, no uvijek postoji i druga strana medalje. Prema legendi prvi građani Rima bili su „otpadnici“ Italije – zaboravljeni, prostitutke, razbojnici, siromašni – takvim je ljudima Rim otvorio vrata. Autorica smatra da u tome možemo vidjeti metaforu kojom su Rimljani tumačili svoju otvorenost prema drugim kulturama, narodima i običajima. Uz to biti Rimljanin nikada nije bilo pitanje etničke (plemenske) pripadnosti, već pripadnosti rimskoj kulturi. Zar nije svatko mogao postati Rimljanin, doduše, za određeno vrijeme, ako prihvati kulturu, neovisno o tome odakle je i iz kojeg sloja društva? Je li slučajno da su rimske legende o osnivanju i ranim razdobljima pune ubojstva? Čak je i Rim osnovan nakon što je brat ubio brata, a taj legendarni fratricid, ako čitamo rimsku povijest od početka do kraja, kao da simbolički i metaforički najavljuje građanske ratove, sukobe braće i aristokratskih obitelji u borbi za moć. No što ako su te legende nastale upravo kako bi se, gledajući prošlost s kraja priče, objasnilo zašto se to događa? Je li također slučajno što se sve velike promjene u rimskoj prošlosti događaju nakon silovanja – pad Kraljevstva, donošenje Zakonika 12 ploča itd.? Čak je i prva generacija Rimljana rođena nakon što su Rimljani oteli i silovali žene obližnjih Sabinjana. Sve te priče gotovo sigurno nisu istinite, ali nam mnogo govore o tome kako su sami Rimljani percipirali svoju prošlost i kakve su odgovore tražili u njoj, što je pitanje koje si i mi danas možemo postaviti o našoj prošlosti.

Zadnji tematski problem koji ćemo istaknuti jest pitanje „malih ljudi“, osoba koje je povijest marginalizirala. Autorica u cijeloj knjizi donosi razne

priče o tom sloju ljudi, no njima se najviše bavi u dvama poglavljima, *Kod kuće i Neki imaju, neki nemaju*. Koliko su obični ljudi u antici uopće imali predodžbu o prošlosti svog naroda? Kako se obični ljudi onoga vremena razlikuju od nas danas, kako su provodili vrijeme, kako su percipirali sebe i svoj položaj? Odgovaranje na ta pitanja i objašnjavanje kako je autorica došla do odgovora izašlo bi iz okvira prikaza te ušlo previše u prepričavanje, no istaknimo nekoliko zanimljivih tvrdnji o „siromašnim Rimljanima“ do kojih je autorica došla te kako je do njih došla. Prije svega problem beskućnika postojao je u državi, a o tome nam, između ostalog, govore i zakonske odredbe koje im zabranjuju da spavaju u grobnicama uz ceste. Za rekonstrukciju svakodnevice običnih ljudi posebno su važni zakopani gradovi Pompeji i Herkulanej. Autorica je i sama iskapala te lokalitete (i o njima objavila više radova i monografija), a u knjizi piše o prehrani običnih ljudi, količini unosa hrane te razlikama u prehrani bogatih i siromašnih. Takvi uvidi mogući su ponovno zahvaljujući veoma neobičnim arheološkim ostacima – ljudskom izmetu – te modernim tehnološkim dostignućima koja omogućavaju analizu takvih ostataka. Nadalje autorica opisuje kako u antici nije postojao koncept djetinjstva i djeca su od malena morala raditi i najteže poslove, što osim arheoloških dokaza (kosti djece istrošene radom, alat itd.) pokazuju i neki epigrafski spomenici, primjerice u Španjolskoj, gdje je otkriven natpis podignut u sjećanje na četverogodišnje dijete koje je poginulo tijekom rudarskih radova. Za razliku od djetinjstva Rimljani se u jednoj stvari nisu puno razlikovali od nas, a to je slobodno vrijeme. Arheološka iskapanja u Pompejima otkrila su, za sada, više od sto taverna na oko 12 000 stanovnika, koliko ih je taj grad imao kada je zatrpan (79. godine). Ni izgled taverna nije bio puno drugačiji od današnjih tzv. *fast food* restorana (pult i izlog okrenut prema ulici, posude za gotovu hranu itd.), pa čitatelj može gotovo zamisliti kako stoji pred jednom tavernom i naručuje hranu. To su samo neki od mnogih uvida u živote „malih ljudi“ kojima se knjiga bavi, a upravo je približavanje njihovih priča današnjim čitateljima najveća vrlina ovog djela.

Na pitanje kako su siromašni percipirali sebe u odnosu na bogate autorica traži odgovor uvidom u jedine zapisane tragove koje nam je taj dio populacije ostavio – basne. Njihovi su autori bili „ljudi iz naroda“, a svakako su najpoznatiji Ezop (koji je, doduše, bio Grk i pisao mnogo ranije, ali su ga čitali i Rimljani) i Fedro, oslobođeni rob cara Tiberija. Na kraju ovog dijela o životu običnog puka zanimljivo je prikazati i kako autorica dolazi do odgovora na pitanje njihove percepcije prošlosti i koliko je uopće taj dio populacije znao o njoj. Odgovor se ponovno mora potražiti izvan pisanih izvora: u jednoj taverni za siromašniji dio stanovništva u gradu Ostiji (2. stoljeće). Na zidu tog svratišta za siromašne iscrtani su likovi Sedam mudraca stare Grčke (Tales iz Mileta, Solon Atenjanin itd.). Uz njihove slike nalaze se komični tekstovi o ljudskom izmetu, koji na satiričan način izvrcu stvari po kojima su mudraci poznati. Primjerice kod Hilona iz Sparte, oštromnog i lukavog državnika, stoji natpis *Lukavi Hilon smislio je kako ispustiti vjetar bez da napravi buku*. Na temelju toga primjera (i sličnih) može se zaključiti da su obični ljudi očito dobro poznavali i razumjeli povijest, jer bez znanja o tome tko je bio Hilon ni šaljivi tekst uz njega nema previše smisla. Uz to može se zaključiti da je pisme-

nost među nižim slojevima očito bila veća nego što se na prvu misli: slikanje nije bilo jeftino, a opet je vlasnik te taverne uložio novac u takve crteže, što govori da je očekivao kako će njegovi gosti shvatiti šale i nasmijati im se.

Iako može mnogo ponuditi – od propitivanja interpretacije prošlosti za studente i druge proučavatelje povijesti do opisa života običnih ljudi za one do sad neupoznate s tim segmentom rimskog društva – ova knjiga ima i određene mane. Naime prezentirana je kao knjiga za širu publiku, tj. nije isključivo namijenjena povjesničarima i studentima povijesti, ali joj nedostaju dva važna segmenta. Riječ je o političkom i vojnom kontekstu. Najveći doprinos i cilj knjige je prezentacija druge strane prošlosti Rima: autorica kreće pisati s tim ciljem upravo zato što je svjesna da se o vojnoj i političkoj povijesti Rima već naveliko pisalo. No za neupućenog čitatelja to može biti zamka. Tako se primjerice pitanje tzv. Marijevske reforme vojske, veoma važno za razumijevanje uspona pojedinaca poput Sule, Pompeja ili Cezara, svodi tek na jednu rečenicu. U velikoj je mjeri zapostavljena politička povijest, a autorica iznosi i neke nekonvencionalne interpretacije (primjerice Pompej kao prvi car i sl.), koje neupućenog čitatelja mogu navesti na mišljenje da su takva tumačenja prihvaćenija u znanstvenom krugu nego što stvarno jesu. Sve te nedostatke lako je riješiti: knjiga se preporučuje onima koji su već upućeni u „prvu“ (tradicionalnu političku i vojnu) prošlost Rima kako bi tim djelom upotpunili znanja o Rimu uvidom u „drugu“ stranu prošlosti, a onim neupućenima savjetuje se prvo pročitati nešto o političko-vojnim aspektima Rima. Knjiga ipak ima jedan veliki nedostatak: autorica već u uvodu upozorava čitatelja da njezina *povijest završava 212. g. kulminirajućim trenutkom u kojem car Karakala svakomu slobodnom žitelju Rimskoga Carstva daruje puna građanska prava, brišući razliku između pobjednika i pobijeđenoga te završavajući proces širenja prava i privilegija rimskoga građanstva koji je počeo gotovo tisuću godina prije* (str. 16). Zašto unatoč upozorenju autorice to ističemo kao nedostatak? Naime nekoliko rečenica prije tvrdi se da knjiga govori *o tome kako je Rim rastao i kako je tako dugo uspijevao održavati svoju poziciju...* (str. 16.), pa je velika šteta što se autorica nije dotaknula i tzv. krize trećeg stoljeća, koja je bila najveći test rimske izdržljivosti, te je upravo treće stoljeće ključno za razumijevanje *kako se Rim tako dugo uspijevao održavati*. Općenito, autorica cijelom carskom periodu posvećuje jako malo stranica – vremenu od Augusta do Karakale posvećeno je tek stotinjak stranica (poglavlja *Augustove preobrazbe*, *Četrnaest careva* i *Rim izvan Rima*). Ako potencijalnog čitatelja posebno zanima period kasne Republike i Rimskog Carstva (tj. vrijeme Principata), podatke o tome neće naći na stranicama ove knjige. Trebalo bi nakon tih negativnih strana istaknuti i jednu izuzetno pozitivnu. Autorica u većem dijelu knjige prati lik Cicerona koji, ako čitatelja smatramo Danteom, ima funkciju Vergilija koji nas vodi kroz rimsku povijest. Cijelim tekstom provlači se njegova životna priča, kako je on reagirao na određene događaje i izazove (na temelju pisama i govora koji su nam preživjeli), kako se odnosio prema svojoj kćeri, kako prema ženi itd., što je na neki način biografsko-psihološka studija samog Cicerona i njegove osobnosti.

Na kraju možemo zaključiti kako je Mary Beard bila uspješna u svojem zadatku približavanja manje poznatih ili potpuno nepoznatih fenomena i skupina iz prošlosti Rima čitatelju. Iako se knjiga bavi rimskom poviješću, a ne

teorijama historiografije, u pojedinim temama koje smo dotakli vidimo i taj aspekt – pitanje mita i legendi, „istine“ i „neistine“, interpretacija i činjenica; sve to autorica indirektno propituje iznoseći razne argumente za različite kultove gledanja i tako potiče čitatelja da i sam razmišlja o tim problemima. Najveći je doprinos knjige njezino izlaženje iz okvira političke povijesti: autorica se bavi socijalnom, kulturnom, ekonomskom poviješću, na neki način psihohistorijom i intelektualnom historijom, propitkujući mentalitet, obrazovanje i poimanje okoline „malog čovjeka“, a posebno poviješću svakodnevice. Iako je hrvatski prijevod kvalitetan, vrijedi napomenuti da mu nedostaje određena pitkost narativa koju ima izvorni engleski tekst autorice, koja je i inače poznata po fluidnosti naracije svojih djela, te se onima kojima čitanje literature na engleskom jeziku nije strano svakako preporučuje u ruke uzeti izvornik. Mary Beard svojim je djelom pokazala da je vrsna u interdisciplinarnom pristupu: vješto barata arheologijom, lingvistikom, poviješću umjetnosti i srodnim disciplinama, ali je isto tako vrsna povjesničarka koja odgovore na svoja pitanja traži i izvan pisanih izvora, ponekad na mjestima na kojima nikada ne bismo ni očekivali da će se mogući odgovori nalaziti.